

האתנוגרף המושלם :

קליפורד גירץ ורוח האנתרופולוגיה

לקראת אמצע מסתו המצוטטת-תכופות ורבת ההשפעה "משחק עמוק: הערות על קרב התרנגולים הבאלינזי", מציין קליפורד גירץ מספר לא שגרתי: יש בידיו, הוא מודיע, "נתונים מדויקים" על "חמישים ושבעה קרבות", כלומר מידע מפורט על מרכיבי מפתח בחמישים ושבעה קרבות תרנגולים. משונה מאוד. אמנם קרבות תרנגולים רווחו בבאלי, וגירץ אף מראה בהמשך איך ניתוח הספורט האכזרי הזה מוליד תובנות מעמיקות של התרבות הבאלינזית. ובכל זאת: למה הוא חייב לספר לנו שיש לו "נתונים מדויקים" על כמות כה גדולה של הקרבות הפראיים האלה?

כמו רבים מכתביו, גם מסה זו בנויה בקפידה וביד אמן, וכמעט שום פרט בה אינו פרי המקרה או אסוציאציה חופשית. המספר אמור לומר לנו כמה דברים. יש בו הצהרה על נוכחות: "אם מישהו מכס תוהה, הייתי שם, והנה כתב ההאמנה שלי, 'תעודת הזהות האנתרופולוגית' שלי". כאילו שמישהו פקפק בכך. חוץ מזה, מה שהאנתרופולוגים מכנים "עבודת שדה" היא עסק קשה – תצפיות ארוכות, חוזרות ונשנות, לעתים קרובות תובעניות, לפעמים משעממות, וגירץ האתנוגרף מפנה תשומת לב לתו היכר מרכזי זה של מלאכת האנתרופולוג. הוא לא סתם נמצא שם, הוא שקוע כל כולו 'בשדה'. יתר על כן, הנתונים שבידיו הם "מדויקים" כמו תוצרי מבחנה, מדויקים ומתועדים בזהירות ברשימות מן השדה. עולה מכך ניחוח של חיקוי מדע, אבל גירץ האתנוגרף מעולם לא ראה בעצמו מדען. עם זה, הוא היה נכון להגן בעוז על עמדתו, על פרשנות התרבות שלו, כנגד טענות פוסט מודרניות על סובייקטיביות ולפיהן גירסה זו או סיפור זה אינם טובים ואינם רעים מגירסה אחרת או סיפור אחר. לא נכון: הוא היה שם, ניתוחו מעוגן בפרטים, הוא מוכן להגן על

פרשנותו הקושרת רשת תרבותית אחת באחרת ובונה אגב כך "תיאור גדוש" של זמן מסוים ומקום מסוים. *פרשנות של תרבויות*, האסופה הראשונה של מאמריו ומסותיו התיאורטיות של גירץ פורסמה ב-1973, והתרגום העברי הופיע כעבור 20 שנה כמעט, ב-1990. גירץ היה סופר פורה, ושניים מספריו האחרים – *עבודות וחיים ועיונים באסלאם* – תורגמו לא מכבר, האחד ב-2005 והשני ב-2007. אף כי שלושת הספרים אינם נותנים ביטוי למלוא מגוון עבודתו, הופעתם בעברית מאפשרת בכל זאת הערכה של הישגיו האקדמיים של גירץ, שהוא בלי ספק האנתרופולוג הבכיר בדורו ואחד האינטלקטואלים החשובים בתקופתנו.

תחילת הדרך

בהקדמה הקצרה לספרו מ-1973 מציג גירץ את מקבץ המאמרים כ"מעין תערוכה רטרוספקטיבית של מה שעשיתי או ניסיתי לעשות במשך חמש עשרה השנים שעברו מאז סיימתי את לימודי" (עמ' 9). איך עברו עליו השנים? ובכן, בתקופה הקצרה הזו הוא המשיך במחקר השדה שלו באינדונזיה, עסק כבר בפרויקט מחקר חדש במרוקו, פרסם ארבע מונוגרפיות (ובהן הדוקטורט שלו, *The Religion of Java, 1960*), כתב סדרת מאמרים רבי-השפעה, וחשוב לא פחות מכך, לימד תקופה קצרה בברקלי, בילה אחר כך עשר שנים פוריות בשיקגו, ואז המשיך למכון ללימודים מתקדמים בפרינסטון והקים שם את בית הספר למדעי החברה. איזה יכול אדיר!

פרשנות של תרבויות הוא ביטוי מזוקק של גרסתו של גירץ לאותה אבן שואבת הקורצת לאנתרופולוג – מושג התרבות. ניתוח תכני התרבות הוא המוטיב המרכזי ב-15 הפרקים, אם כי לא תמיד באותו האופן. פרק הפתיחה ופרק הסיום נותנים ביטוי עשיר לתיאוריה הסמיוטית של התרבות שהגה גירץ. חלק מן הפרקים האחרים עוסקים בדת כמערכת תרבותית, וחלקם מתמקדים בנושא שעניין את גירץ במיוחד בזמן ההוא – תהליכי שינוי בארצות החדשות המתפתחות. גירץ בא לראשונה לאינדונזיה במסגרת צוות מחקר של MIT שחקר את השינויים הפוליטיים-כלכליים-חברתיים במדינת-האי העצומה והמגוונת להפליא הזו. עיסוקו זה ניכר בפרקים שבהם הוא בוחן את

האידיאולוגיות, הפוליטיקה, ובניין האומה והמדינה בעידן הפוסט קולוניאלי. כל פרק בחלק הזה הוא עשיר ומנומק היטב, ומכיל אילוסטרציות השאובות מעבודתו של גירץ באינדונזיה ומקושרות יפה לעבודתם של תיאורטיקנים מובילים של התקופה, כגון מנהיים, פרסונס, שילס, ובמיוחד מקס וובר.

בנוסף לפרקים-מאמרים האלה פרסם גירץ גם שלוש מונוגרפיות על אספקטים שונים של תהליכי הפיתוח באינדונזיה: *Agricultural Peddlers and Princes* (1963), *Involution* (1963), *The Social History of an Indonesian Town* (1974). כל אחד מהספרים הקצרים האלה (פחות מ-200 עמודים), הכתובים בפרוזה אקדמית שטוחה אבל קוסמת, מתמקד בבעיה או בנושא בעל חשיבות: *Peddlers And Princes* (רוכלים ונסיכים), למשל, מתאר שתי עיירות ספציפיות, אבל מטרתו המרכזית של גירץ היא לבחון את הפוטנציאל והמגבלות של "כלכלה ריכוזית" (הנסיכים) עם אלה של "כלכלת שוק" (הרוכלים). במלים אחרות, לא מדובר רק בבחינת השאלה כיצד מתארגנים החיים במקומות לא-מערביים. תחת זאת, הופך גירץ את מחקרו האנתרופולוגי לבסיס לבחינת נושא כללי בעל חשיבות פוליטית, כלכלית, ולא פחות מכך, מוסרית-פילוסופית. זהו תו היכר של הרבה מעבודתו – מחקר אנתרופולוגי מפורט ואינטנסיבי במקומות קטנים (למשל, מודז'וקוטה ביאווה, ספרו במרוקו) כבסיס העובדתי לבחינת נושאים עכשוויים מרכזיים.

משמעות ופרשנות

מקריאה זהירה מתברר שלתיאוריה התרבותית הסמיוטית או הסימבולית של גירץ נלווה הסיווג שהוא מסווג את עצמו כ"אתנוגרף". המונח אינו מופיע בכתיבתו על מדינות מתפתחות או על נושאים אחרים בספר, אבל הוא עומד במרכז פרק הפתיחה ופרק הסיום, העוסקים ב"תיאור גדוש" (פרק 1) ובהמחשתו, קרב התרנגולים הבאלינזי (פרק 15). מהו הדבר שמבשר גירץ בתפקידו כ"אתנוגרף"?

האתנוגרפיה היא "הדבר האמיתי" – מחקר-שדה ארוך טווח שבו הצופה מנסה להבין את "האחר" עד כמה שאפשר במונחיו שלו. כמו

המשורר והצייר, האתנוגרף מבקש להבין ואז לצייר כמה פרגמנטים מורכבים של המציאות, לתפוס את "ההגיון של חיי היומיום" בזמן ובמקום מסוימים. לא מדע של הכללות יש כאן, אלא אמנות של פרטים. בתמצית, האתנוגרפיה היא החיפוש אחר תרבות מקומית, שגירן מתאר אותה כ"דפוס משמעות הנמסר בדרך היסטורית ומגולם בסמלים" (עמ' 91). האתנוגרף שקוע כל-כולו בהוויית המקום, ומבקש לחשוף את המורכבויות שבהבנות ובאינטרסים השונים, מוצא את עולם הסמלים המקומי, ומנסה לעמוד על משמעותם: למה בתי המגורים האלה צבועים אדום? מה מייצג קרב התרנגולים? מה משמעות עסקת סחר בהרי האטלס במרוקו, ואיך עצם חיפוש המשמעות מוליד פרשנות, לא רק של מאורעות או טקסים ספציפיים אלא גם, באופן רחב יותר, של התימות והדילמות שבבסיס התרבות. בסופו של דבר, התרבות נתפסת כטקסט שבו "רשתות משמעות" (עמ' 17) מצטלבות ונקשרות זו בזו בדרכים מורכבות, או, במילותיו הפיוטיות של גירן עצמו: "התרבות של עם היא מכלול של טקסטים שהם עצמם מכלולים, ואת הטקסטים האלה האנתרופולוג מתאמץ לקרוא מעבר לכתפיהם של האנשים שהם שייכים להם באמת" (עמ' 304).

"תיאור גדוש", פרק הפתיחה של הספר, מפרט זאת באופן דידקטי כמעט. המסה פותחת בפרגמנט הלקוח ממחקרו של גירן במרוקו. זהו סיפור שלושת-הגברים-ועדרי-הכבשים שמקורו בהררי מרוקו בסביבות 1912: כהן, הרוכל היהודי, מותקף ע"י אנשי שבט ברברי, הוא זוכה לפיצוי (עדרי כבשים) בעזרת אנשי שבט ברברי אחר שהוא תחת חסותם, אבל אז הקולונל הצרפתי, המבקש לחזק את שלטונה של צרפת באזור, עוצר את כהן ומחרים את עדרי הכבשים. אכן, סיפור קטן על האירוניות התכופות-מדי של החיים. אבל לא מדובר בסתם אירוניה מקרית – אירוניה זו מובנת במרוקו בזמן ובמקום מסוימים, והסיפור נועד להדגים את משימותיו ומטרותיו של "התיאור הגדוש". כלומר תפקידו של האתנוגרף הוא לצפות בהתנהגות "מיקרוסקופית" מתמשכת ולתעד אותה, לשאוף לפרש את משמעותם של המעשים המורכבים האלה הקשורים זה לזה, ואז

להכליל מהררי הפרטים כדי להבין איך הם, האחרים, עומדים ב"דילמות הקיומיות של החיים" (עמ' 39).

אם זהו המתכון של גירץ, הרי פרק הסיום על קרבות התרנגולים בבאלי יכול להיחשב להמחשה המבריקה והמפורסמת ביותר שלו. גירץ פותח את המסה בסיפור כניסתו הדרמטית לשדה: הוא ואשתו, שניהם אנתרופולוגים, נכנסו זה עתה "לכפר שלהם" והמקומיים מתעלמים מהם לגמרי עד שהמשרה פושטת פתאום על המקום והם, הפועלים אינטואיטיבית לטובת התושבים, מתקבלים סוף-סוף בגאווה ע"י הכפר כולו. השוטרים הגיעו כדי למנוע קרב תרנגולים, שהיה אז לא חוקי, ובעקבות הקדמה זו נפנה גירץ אל משימתו העיקרית: איך הקרבות מאורגנים, מי ומה מעורבים בעניין, ומה אנו יכולים להבין על באלי ואנשיה מן העיסוק האובססיבי בספורט האכזרי הזה? הפרשנות אלגנטית, מבריקה והולכת בעוצמה מדודה. אנו זוכים למסה על תרנגולים ומשמעויותיהם הסימבוליות (בין השאר, הם "כוחות האופל"), הקרבות מנותחים לפרטי-פרטים, ובאותה זהירות מפורטים הכללים, האסטרטגיות, ומשמעויות ההימורים ("משחק עמוק", כותרת המסה, הוא מונח המתייחס לתחרויות יוצאות הדופן שבהן התרנגולים שקולים בכוחם והתוצאות לא ניתנות לחיזוי). לאורך הדרך אנחנו למדים על הארגון החברתי בכפר, ועל גחמות הסטטוס המקומי; שכמו קרב התרנגולים, החיים בבאלי מתנהלים "היתזים-היתזים"; ובאופן כללי עוד יותר, כמו העלאת מחזותיו של שייקספיר בפני קהל בריטי, קרב התרנגולים הוא "סיפור שהם מספרים לעצמם על עצמם" (עמ' 448).

אילו חומרים חזקים ומרשימים מאוד. האתנוגרפיה מחוברת ומוגשת בצורה מבריקה, והפרשנות מציינת מאפיינים בולטים וייחודיים של התרבות הבאלינזית. גירץ המשיך בקו זה של ניתוח פרשני גם באסופה מאוחרת יותר של מסות, *Local Knowledge* (1983), ובשני מחקרים באורך מלא, *Negara: The Theatre State in Nineteenth Century Bali* (1980), והפרסום החשוב ביותר שלו על מרוקו (יחד עם הילֶדֶד גירץ ולורנס רוזן), *Moroccan Society Meaning and Order in* (1979). פרסומים רבי-עוצמה ועשירים אלה זכו למעריצים רבים, גם בקרב האנתרופולוגים וגם בדיסציפלינות אחרות

– ובמיוחד בקרב היסטוריונים של התרבות, אשר נמשכו לאפשרויות הגלומות ב"תיאור גדוש" וב"תרבות כטקסט". רוברט דרנטון, למשל, השתמש בניתוח בנוסח גירץ בבחינת "טבח החתולים הגדול" בצרפת במאה ה-18 (דרנטון וגירץ לימדו ביחד סמינר בפרינסטון), ואילו ספרה של נטלי זימון דייוויס *שובו של מרטן* גם היא מדמה גם היא את סיפור שובו של גר-מן-המתים כ"טקסט" הולם לצורך פרשנות של המקום והזמן. השפעתה הרבה של גישתו הפרשנית של גירץ היתה מן הסתם גם גורם לגל הפופולריות של "עשיית אתנוגרפיה" שפשט בעשורים האחרונים במדעי החברה ובתחומים נלווים. בעלי מגוון מקצועות בתחום החברתי גילו את האתנוגרפיה כדרך חדשה להבין מצבים חברתיים שונים ומשונים, וכך הפכו לאחרונה כיתות בית ספר יסודי, משרדי תעסוקה ותאגידים גלובליים לאתרי מחקר "אתנוגרפיים". לרוע המזל, רק לעתים רחוקות המחקרים הללו מתבססים על עבודת שדה ממושכת ומעמיקה, המסקנות בדרך כלל אינן מפתיעות, ואף שיש ל"מחקרים איכותניים" יתרון של צפייה ישירה ובלתי-אמצעית בהתנהגות, לעתים קרובות מדי הם מניבים סוג מאכזב של "תיאור ריק".

מרחבי האסלאם

הוצאת רסלינג, שיזמה את התרגומים לעברית של מחקרים מודרניים חשובים במדעי הרוח והחברה, ראויה לשבח על פרסום שניים מספריו של גירץ. האנתרופולוג הישראלי אנדרה לוי שימש כעורך מדעי וגם כתב הקדמה מאלפת לאחד הספרים, וגירץ עצמו, אדיב ומעורב כדרכו, תרם לשניהם הקדמה חדשה ומעניינת. התרגומים לעברית מיטיבים לתפוס את רוח חשיבתו (משימה לא קלה, במיוחד בנוגע לעבודות *וחיים* המלא הומור, אירוניה ומשחקי-מילים), ולפיכך שני הספרים הם תוספת רבת-ערך לספרייה הגדלה לאיטה של חומר מחקרי חשוב הזמין כיום לקוראי העברית.

לא קשה להבין למה בחרו העורך וההוצאה לתרגם לעברית את *עיונים באסלאם*. כאשר הופיע ספר קצר זה ב-1968, התעניינו בו בעיקר אנשי אקדמיה שעסקו במחקר השוואתי בין חברות מוסלמיות; אבל כיום, לאחר פריצת הג'יהאדיסטים אל הבמה העולמית

ולאור קרב-האיתנים המתנהל כביכול בין "האסלאם והתרבות היהודית-נוצרית", הוליד הצורך בהבנת האסלאם מבול של ספרים, רובם צנומים ושוליים. פתאום נדמה כאילו ענייני פרשנות עשויים להשפיע על מדיניות בדרגים הגבוהים ביותר (מספרים שהסי-אי-איי המליץ, משום-מה, על קריאת *The Arab Mind* של רפאל פטאי, ספר פשטני ורצוף הכללות). קריאת ניתוחו המלומד של אנתרופולוג יודע-דבר – פרשנות המעוגנת במחקר שדה ממושך ומשלבת חומרים היסטוריים עם פרטים אתנוגרפיים מקומיים – אפשר לצפות ממנה שתספק נקודות ראות חדשות על ענייני-שעה בוערים במיוחד.

עיונים באסלאם אינו מאכזב – אדרבה, הוא *tour de force* בכל קנה מידה. כותרת המשנה של הספר היא "התפתחות דתית במרוקו ובאינדונזיה", וברוחו של מקס ובר, גירץ מעמיד לו למטרה לתאר את האופנים המנוגדים שבהם צמח האסלאם כתרבות דתית בשוליו הרחוקים של העולם המוסלמי, באינדונזיה שבמזרח ובמרוקו שבמערב. הניגודים מרתקים, וגירץ עוקב אחריהם, כדרכו, במרץ רב ובבהירות.

גישתו התיאורטית של גירץ כבר מופרת לנו: הדת היא מערכת תרבותית שלמה, והבנת הדת פירושה להגיע להבנה של השקפת עולמה והאתוס שלה, במיוחד בצורות שהם מתוארים וממוזגים זה בזה כ"סמלים מקודשים". משימתו של האתנוגרף היא להבין את משמעות הסמלים, ולכן פותח גירץ את ניתוחו בתיאור שתי דמויות היסטוריות האמורות להדגים את "הסגנון הקלאסי" של האסלאם בשני קצווי תבל אלה: קלידג'אגה, הנסיך בן המאה ה-16 שהביא את האסלאם אל יאווה (מעין שאול התרסי), וסידי ליוסי, "מלומד דתי בן המאה ה-17, חצי ברברי-חצי ערבי, אשר עבר טרנספורמציה והפך לקדוש מרוקאי חשוב" (עמ' 51). המשמעות התרבותית השונה, והכיוונים השונים במובהק, של שני "הגברים כמטפורות" ניכרת מיד לעין. האחד הוא אריסטוקרט, אשר יחד עם אחרים מביא את הנביא והקוראן אל תרבות של חצר מלכות ותחכום רב, הנשענת על יסודות הינדיים ובודהיסטיים. ואילו האחר קורא בהצלחה תגר על הסולטן השליט ע"י הפגנת כוח הבראפה (במובן של "חסד אלוהי") שלו, ועקב כך משתלב בזרם המרוקני העמוק והמיסטי של קדושים,

סופיזם, וחברות גברים המתפללים ומבלים יחד. האסלאם ביאווה פותח אפוא מבחינה היסטורית בתוך "מדינת התיאטרון" בת-החלוף, שהיתה עשירה בטקסים ומסוגלת להכיל וריאציות שונות של אמונה, מן הרגשניות ועד לפוריטניות, ואילו בדפוס המרוקני, בעלי כוח ומעמד העוברים בירושה (צאצאיו של הנביא) נאבקו בבעלי כוחות מאגיים, המרבוטים וצאצאיהם, והפרקטיקה האיסלמית נעה בין האקסטטי עד כלות ובין הדוגמטי גרידא.

מן היסודות האלה ממשך גירץ ועוקב אחר הנתיבים השונים שהאסלאם הלך בהם כאשר כל אחת מהחברות נתקלה בקולוניאליזם המערבי, במדע ובחילון, במודרניזם ובלאומיות. הקולוניאליזם האירופי, באמצעות החברה ההולנדית השולטת ביאווה, הגנרל ליוטיי ו"הבאת בשורת התרבות" של הצרפתים במרוקו, הביא עמו טכנולוגיות חדשות, פתח דרכים כלכליות חדשות עבור אחדים בעודו חונק למעשה אחרים, וכפה משטר פוליטי זר – ובמידת מה בתגובה לכך, המקומיים פנו פנימה, האסלאם הפך לדגלה של ההתנגדות, ושינויים דתיים שגירץ מכנה "סקריפטורליסטיים" החלו לקרוא תגר על דפוסים קודמים. באינדונזיה, העלייה לרגל אל מֶפֶה, המדרסה, ומיזוג המסגד עם השוק חיזקו כולם מגמות של "פונדמנטליזם רדיקלי". בדומה לכך, אבל גם בשונה, התנועה במרוקו המכונה "סֶלְפִית" העדיפה פונדמנטליזם דתי כנגד המרבוטים, ואת לימוד הקוראן על פני האקסטזה הסופית. גירץ גם מבחין הבחנה רחבה יותר בין "דתי" ו"דתי-כערך" – חלקים נרחבים בשתי החברות לא היו לא פונדמנטליסטיים ולא חילוניים לגמרי, אלא נישאו על הגלים השונים של האמונה האסלאמית וטקסי הפולחן.

חשוב לא פחות, התפתחויות דתיות אלה הכילו גם גרעינים פעילים של לאומנות ואנטי-קולוניאליזם. הלאומנות נעשתה בשלהי המאה ה-19 ובמאה ה-20 כוח רב עוצמה, והתרבות הדתית עיצבה את הדפוסים השונים שהתגבשו. גם כאן מדגים גירץ את ההבדלים בין אינדונזיה ומרוקו באמצעות דמויותיהם של מובילי התנועות הלאומניות – סוקרנו באינדונזיה, מוחמד החמישי במרוקו. התרבות, שהיא הכוח המעצב, קושרת את העבר עם ההווה: אינדונזיה בימיו של סוקרנו היתה התגלמות "מדינת-התיאטרון" של יאווה, אותו בליל

אוורירי של הצהרות וכנסים שעשויים להלהיב את הדמיון אבל אין בהם כדי לנהל מדינה מודרנית, ואילו מוחמד החמישי הוביל את תנועת העצמאות המצליחה בתור "המלך המרבוטי", שמיזג את עוצמתה של המדינה עם אמונה רווחת ביכולותיו המיסטיות. לאסלאם אפוא יש וריאציות רבות – אמנם מבחינה היסטורית גם מרוקו וגם אינדונזיה עברו תקופות דומות, אבל סמליהן העיקריים ומשמעויותיהם המשולבות מצביעים בכיוונים שונים לחלוטין. או, במילים של גירץ: "הן השתתפו בתולדות הציוויליזציה הזו (אסלאם) בדרכים שונות למדי, בדרגות שונות למדי, ועם תוצאות שונות למדי. שתיהן פונות אל מכה, אולם בהיותן האנטיפוד של העולם המוסלמי – שתיהן כורעות בכיוונים מנוגדים" (עמ' 31).

את פרק הסיום מקדיש גירץ לבחינת מגמות עכשוויות ובהן ספקנות דתית וחילון, אבל ברור שהעניין המרכזי הוא הדגשת הוריאציות השונות באסלאם של אמונה ופולחן. זהו מסר בעתו, במיוחד לאור ההכללות השטחיות הרווחות בדבר "טבעו האמיתי של האסלאם" או "מה הם באמת, הערבים האלה." על הישראלים להבין את ההכללות האלה לאשורן: האם אפשר לדבר על "טבעה האמיתי של היהדות" בתרבות דתית הכוללת, לכל הפחות, את האמונות המיסטיות האקסצנטריות של חב"ד ואת הרציונליזם החמור של לייבוויץ וחסידיו, את חצרות החסידות ואת יריביהן החרדים הליטאיים, תנועה רפורמית אקטיביסטית ונוהגים חרד"ליים המשתנים חדשות לבקרים? אם כל אלה הם "ביטוי אותנטי של היהדות", למה לצפות מתרבויות דתיות אחרות שלא יהיו מגוונות ומשתנות בלי הרף?

האנתרופולוג כאינטלקטואל

עבודות וחיים, ספרו השלישי של גירץ המתפרסם בעברית, לוקח אותנו בכיוון שונה לגמרי. שלא כמו שני הקודמים, ספר זה אינו מחקר אתנוגרפי המבוסס על עבודת שדה, אלא ביקורת ספרותית על ארבעה אנתרופולוגים דגולים והאופן שכל אחד מהם "כתב את התרבות". למעשה, אפשר לומר שספר זה נותן ביטוי לקליפורד גירץ האינטלקטואל (או, כנהוג לומר, "האינטלקטואל ברמה עולמית"),

שכתב ניתוח מבדר, מענג בעושרו, של האנתרופולוגיה כדיסציפלינה אינטלקטואלית.

לפעמים האנתרופולוגים הם אנשי שטח נפלאים, המיומנים ביצירת קשר עם האחר, והחיים חיים אקזוטיים במקומות מוזרים ונידחים – אבל רק לעתים רחוקות הם אינטלקטואלים, אנשי תרבות יצירתיים ומלומדים, המסוגלים לכתוב בביקורתיות ובחדות על מגוון רחב של נושאים ורעיונות. גירץ הוא היוצא מן הכלל (קשה להעלות על הדעת רבים אחרים), ואף שהדבר ניכר בכל פרסומיו המאוחרים, הוא מגיע לשיאו בספר הזה. מן הכותרת, *עבודות וחיים*, עולה שהנושא הוא "סובייקטיביות מדעית" – כיצד סיפור חייו של האנתרופולוג משפיע על ממצאיו (או מעוות אותם) – אבל כותרת המשנה, "האנתרופולוג כמחבר", מגלה את הכוונה לאשורה: זוהי מסה המבקשת לחשוף את האמצעים הספרותיים שאנתרופולוגים משתמשים בהם בכותבם ספרים על "הילידים שלהם". איך יוצרים האנתרופולוגים את "החתימה" שלהם, איך הם בונים "זהות כותבת" ומפתחים רטוריקה שבכוחה לשכנע את הקוראים בדבר סיפוריהם של בני אדם אקזוטיים ואורחות חייהם המשונים.

גירץ, שלא הסתפק מעולם באתגרים קטנים, נדרש בפרקים עוקבים לסגנונות הכתיבה של ארבעה מגדולי האבות המייסדים של האנתרופולוגיה: קלוד לוי-שטראוס, אדוארד אוון אוונס-פריצ'רד, ברוניסלב מלינובסקי, ורות בנדיקט. כולם היו אישים בעלי אינטלקט אדיר שהשפיעו השפעה מעצבת על החשיבה האנתרופולוגית, והשפעתם אף חרגה מגבולות האחוה המקצועית. הניתוח הספרותי שגירץ מנתח את כתביהם הוא ממולח ולא אחת שנון, וניכר בו שהוא נהנה מכל התנסחות קולעת. את שאיפותיו הקוסמיות של לוי-שטראוס, למשל, הוא חושף בכך שהוא מראה *שתוגת הטרופיקה*, כביכול יומן מסע לתוככי ברזיל, אינו יומן מסע כלל, אלא סדרת פרזנטציות שלובות זו בזו, המגיעות לשיאן בהכרזה של *anthropologie structurale*, תיאורית התרבות הקוגניטיבית-סימבוליסטית של לוי-שטראוס. יתר על כן, מבחינת לוי-שטראוס אי אפשר להבין את "הפרא האמיתי" באמצעות אמפתיה או תיאור חודר, אלא רק באמצעות ניתוח "קטגוריות

החשיבה" שלו כפי שהן נגלות בפענוח מיתוסים ארוכים ומסובכים או הרגלי הכנת אוכל. זהו משחק אינטקלטואליסטי, ולכן הכתיבה בדרך כלל "מרוחקת", "סגורה", "קרירה" ו"שכלתנית".

בפרק הבא עוסק גירץ באוונס-פריצ'רד, וחושף סגנון רטורי ומגוון נושאים מסוג אחר. הוא מתמקד במחקריו של אוונס-פריצ'רד על חברות שבטיות באפריקה – כתיבה המשתמשת במשפטים שטוחים והצהרתיים הקולחים בזה אחר זה בלי מאמץ, ויוצרים במקובץ תחושה של ריאליזם מוחשי. גירץ, שסגנון כתיבתו כה שונה (מעגלי לפעמים, במשפטים ארוכים ומקוטעים, מלאים במשחקי מלים – מין אנגלית-הכתובה-כצרפתית), מראה שהתוצאה היא סוג של "הקרנת שקופיות": סגנונו הדיסקורסיבי של אוונס-פריצ'רד זורם כמו שקופית אחר שקופית, פרט אחר פרט, עד שמתקבלת "התמונה המלאה". אבל תמונה של מה? כאן אנו מגיעים אל מסר מרכזי של כתביו: מנהגים מוזרים בעינינו (נישואי-רפאים, נקמות דם, אורקלים ומאגיה) נגלים כמתקבלים לחלוטין על הדעת, ואינם אלא דרכים חלופיות שבהן "החיים האנושיים האותנטיים מצליחים להתקיים ללא עזרת המוסדות המוכרים שלנו" (עמ' 98). למרבה הפליאה, התוצאה היא הבנת האחר, שלא נלווים לה זוהר כוזב או אמפטיה רבה: כל בני האדם דומים בבסיסם, מתמודדים עם בעיות דומות, וממציאים מגוון פתרונות חלקיים.

ברוניסלב מלינובסקי, האינטלקטואל יליד פולין שהמציא, פשוטו כמשמעו, את עבודת השדה האתנוגרפית, הוא המושא הבא של גירץ בניתוחו הספרותי. כמו בשני המקרים הקודמים, גם כאן פותח גירץ בדוגמה יוצאת דופן של מורשתו הכתובה של האיש – יומן השדה החושפני שכתב מלינובסקי ב-1914-1915, ושרק כעבור חמישים שנה הותר לתרגמו לאנגלית. גירץ מנתח את היומן האישי הזה לצד שפעת כתביו של מלינובסקי שפורסמו ברבים, וכך מטפל בדילמות שיצר ניסיונו להוביל את הקוראים אל, או יותר מדויק, בפנים, האיים הטרובריאנדים, ולייצג בחיות ובבהירות את חוויית "החיים הפרימיטיביים" במלוא צבעוניותם. דוגמאות מן הזמן האחרון של כתיבה בסגנון הזה מכונות לפעמים "הפואטיקה" של האתנוגרפיה – אתנוגרפים הכותבים דיאלוגים ובהם דמויות ספציפיות שהכירו,

סיפורים מהרפתקאותיהם בשטח, ולא פחות מכך, הגיגים על "ניסיונם בשדה". דא עקא שהסוגה החדשה הזאת מלמדת אותנו על האתנוגרף יותר מאשר על הנושאים הנחקרים, ולעתים קרובות מדי התוצאה בנאלית ולא מעניינת במיוחד.

את הרשימה סוגרת האנתרופולוגית רות בנדיקט, דמות שונה למדי, שכתבה את מה שהוא בלי ספק הספר האנתרופולוגי הפופולרי ביותר, *Patterns of Culture*. הספר נמכר ביותר משני מיליון עותקים ותורגם לעשרות שפות (שהעברית, למרבה הצער, אינה אחת מהן). כוחה הגדול של בנדיקט היה לא בעבודת שדה אלא כסופרת, ובשימוש שעשתה בחומר אנתרופולוגי כדי ללמד לקחים מוסריים. גירץ נתן לפרק זה את הכותרת "אנחנו/לא-אנחנו", וכך הדגיש את הטכניקה של בנדיקט, המשתמשת בדימויים מלאי-חיים של נוהגים תרבותיים שונים (ה"פוטלץ" המפורסם של שבטי אינדיאנים בצפון-מערב אמריקה, או ציד הראשים בקרב הדופואנים) על מנת להאיר את פגמי המערב ונוהגיו המשונים שלו (חגיגות בר מצווה מתמשכות ועתירות מתנות, תחרויות על סטטוס בפרבריה של ארה"ב ובמקומות דומים, ועוד). הטיפוסים התרבותיים שהיא מייצרת תמיד שלמים וסגורים הרמטית – "הזונים הם עם טקסי" או "ביטחונה של יפן בהיררכיה" – ומפורטים בנמרצות ובשליטה מוחלטת. האם כל הדפוסים שווים, או שמא יש כאלה שהם טובים מאחרים? עמדתה של בנדיקט אשת המוסר בנושא מרכזי זה ברורה: תרבויות ברחבי העולם מורכבות מדפוסים שונים להפליא של מחשבה ומעשה, והלמידה לכבד את ההבדלים מובילה ל"סובלנות [כלפי] דפוסי החיים, המתקיימים זה לצד זה והתקפים באותה מידה, שהמין האנושי יצר לעצמו מחומרי הגלם של הקיום" (עמ' 143). רלטיביזם תרבותי, כך נדמה, הוא אחד הלקחים הגדולים של האנתרופולוגיה, ואולי המסר החשוב ביותר שלה. האמנם? גירץ מודע היטב למגבלות האינהרנטיות – האם עלינו לגלות סובלנות כלפי הנאציזם, או מילת נשים? – אך בו בזמן מעדיף אותו בהרבה מנקודות מבט חלופיות (ובמאמרו "Anti-Anti-Relativism" הוא מנהל דיון נלהב בכמה מהסוגיות הרלוונטיות). גירץ אינו היחיד המנתח באופן ביקורתי כתיבה אנתרופולוגית – ג'ורג' מרקוס, מייקל פישר, ובמיוחד ג'יימס קליפורד, החריף מכולם,

כתבו ברוב חן על הנושא – ולפעמים היה נדמה (כפי שהעיר לי פעם עמית ספקן) ש"אצל האנתרופולוגים, ביקורת ספרותית עומדת להחליף את המחקר האנתרופולוגי." ביקורות אלה הצליחו להעלות שאלות חשובות בדבר השלכותיה של "כתיבה תרבותית". אבל מעבר לכך, בשנות השמונים והתשעים של המאה ה-20 הובילה הסובייקטיביות הרדיקלית של הפוסט-מודרניזם למעין משבר בקרב אנתרופולוגים אחדים, במיוחד בארה"ב. גירץ דן בנושאים אלה בפרק הסיום. מהו "תיאור אתנוגרפי" אם לא מבט אישי מוטה על עמים אחרים שיצר דמיונו של האנתרופולוג? את מי או את מה משרתת הכתיבה האתנוגרפית (מלבד את האנתרופולוג הכותב עצמו)? גירץ בוחן את הבעיה הזו וחולקים אנתרופולוגיים נוספים שצצו לאחרונה, וכרגיל, כדאי להקשיב לתשובתו המדודה. לטוב ולרע, הוא כותב, "לא ניתן להימנע מעול החיבור, עד כמה שהוא נעשה כבד" (עמ' 167). יתרה מזו, לאתנוגרפיה עשויה להיות משימה בעולם הגלובלי: "להגדיל את אפשרות קיומו של שיח בר-הבנה בין אנשים שהם די שונים זה מזה בתחומי העניין, בהשקפה, בעושר ובעוצמה, אך עדיין מוכלים בתוך עולם שבו, בהיותם נתונים בהתקשרויות רבות מספור, קשה יותר ויותר לסור זה מדרכו של זה" (עמ' 174).

נושאים פוליטיים-תרבותיים אלה ואחרים הוסיפו להעסיק את גירץ בשעה שכתב ממרומי מושבו במכון ללימודים מתקדמים בפרינסטון, והוא פרסם סידרה ארוכה של מסות בנושאים בעלי עניין אינטלקטואלי רחב. *After the Fact*, סדרת הרצאות שניתנו לראשונה בירושלים ב-1995, מציגה את גירץ בהלך רוח מהורהר, סוקר את עבודתו שלו ואת מצבה של האנתרופולוגיה בשלהי המאה ה-20; *Available Light* (2000), האסופה האחרונה שפורסמה, מקדמת נושאים אלה עם שימת לב מיוחדת להשלכות הפילוסופיות של המחקר האתנוגרפי. זוהי כתיבה מעורבת – בנויה בקפידה, לא פעם שנונה, הנעה חליפות בין מידה של ספקנות עצמית אירונית ובין מחויבות איתנה לערכי ההומניזם.

קליפורד גירץ מת בנובמבר 2006 והוא בן שמונים. בחיים שהוקדשו למחקר וכתיבה הוא הפנה את האנתרופולוגיה אל כיוונים חדשים, נעשה לפרשן המוביל של התחום בעולם הרוח בכללו, והציב

האתנוגרף המושלם

סטנדרטים גבוהים של למדנות ושל יושרה אינטלקטואלית. אפשר בלי ספק לבקר את עבודתו, והיא אף עוררה ביקורת: הוא מעולם לא ניסח תיאוריה כוללת של ההתנהגות; הטקסטים התרבותיים שהוא ראה כפרדיגמות צמצמו למעשה את התרבות לכדי קריקטורות שדופות; שחקנים יחידים נעדרו מעולמו, עולם של סמלים נשגבים; בהדגשה שהדגיש את הטקסטים התרבותיים הוא הזניח את הקשריהם ההיסטוריים והפוליטיים; ועוד כהנה וכהנה. ואף על פי כן, הישגיו של גירץ היו עצומים. בשני משפטי הסיום של *After the Fact* הוא כתב, אולי ביודעין, מה שעשוי להיחרת על מצבתו שלו: "אין וודאות או תחושה של סיום, אפילו לא תחושה של ידיעה מה באמת אתה מחפש, במסע-חיפושים כה לא מוגדר, בקרב בני אדם שונים כל כך, ובזמנים מגוונים כל כך. אבל זו דרך מצוינת, מעניינת, מייאשת, מועילה ומשעשעת, לכלות בה חיים."

אלכס וינגרוד, אוניברסיטת בן-גוריון שבנגב